

Aki benne élt

1925-ben lehetett, éppen a kezembe került *Pásztortűz* című folyóiratot olvasom. Mindjobban belemelegszem a lapozásba, hiszen itt egy új világ szellemisége szól hozzám.

Kiállításaimmal kapcsolatban leveleztem, lapszerkesztőkkel ismerkedtem meg: Tamási Aron, Nyíró, Elek apó, Balázs Ferenc, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő. Tamásinak az *Ábel a rengetegben*ét Mikes Árminnénál Zabolán olvastam, egy teljesen magányos villában, ahová pihenni mentem. Emlékszem, olyan hangosan nevettem, hogy zengett belé az egész nagy épület. Tamásival életünk útja nagyon össze is fűződött, s a sors csak akkor választott el, amikor én az első vonattal Csíkba jöttem 1945 tavaszán, őt pedig othagytam a romokban heverő Budapesten.

Tudom és gondolom, hogy ő többet gondolt reám, mint én. Fájhat neki elválása ettől a világtól, amiben együtt kellene lennünk.

Nyíróval nem tudtam annyira összeemelegedni, jóllehet egyes írásai, mint a *Biri, a tyúk*, nagyon megfogtak. Mindig éreztem a kispap pátoszos szuszogását. Novelláit nagyra tartottam. Regényeinek alakjait nagyon vitézkötésbe öltöztette. Amint a borospoharak tartalma legördült a torkán, úgy emelkedett a hangulata s a mesélőkedve. Az egyik alkalommal Mártonffy püspök gyermekkori álmát adta elő nekünk, amit nem tudom, megírt-e. Nem unalmas, kétszer is meg lehet hallgatni. Hát az úgy volt, hogy amikor ő kispap lett, az első miséjét a csíkszentgyörgyi kápolnában tartotta, s éppen Mártonffy püspök életéről példálózgatott, arról, hogyan lett a pásztorgyermekből püspök, amint azt gyermekkorában meg is látta álmában. Csakhogy Nyíró akkor még nem tudta, amit a hívek már mind igen, hogy mit is felelt az anyja az álmát mondó gyermeknek. Lett is belőle nagy kacagás a templomban, mert szájról szájra járt, hogy Mártonffyné éppen laskát serített az asztalon, amikor a kicsi fia odaállt az asztal lábához, s azt mondja:

— Edesanyám, az éjjel azt álmodtam, hogy belőlem püspök lesz.

Az anyja csak úgy hátravetette a fejét, miközben a laskát tovább serítette:

— Az, a... a lesz belőled, püspök, majd akkor, amikor én a seggemmel nyulat lövök.

Hát így történt.

Nyíróval egy éjjelen át együtt mulattunk. Nagy élvezettel énekeltük azt a nótát, amit tőle pont akkor tanultunk, hogy „Kiszáradt a bodzafa, hol hálunk az éjszaka”.

Többször írt rólam szellemeskedő cikket. Sajnos, a művészethez való kevés hozzáéréssel.

Szentimrei Jenővel, akinek a színházi problémái nagyon érdekelték, a gyakorlatban is sokat találkoztunk. Szándékának körvonalait láttam, róla nem sokat beszéltünk. Eredménytelen kísérletei miatt annál többet szenvedtünk. A kalotaszegi nép viselete dekoratív, balladáit színpadra valók. Előadó maga a nép, az élet faragta azzá, csak ki kellett válogatni a legmegfelelőbbeket. Nagy kár, hogy Szentimrei kísérlete nem tudott gyökeret verni. A kudarc őt anyagilag tette tönkre, a további próbálkozást pedig meghiúsította.

Nem volt olyan előadás, amelyet — ha tehettem — meg ne néztem volna. Egyszer Brassóban vagyok. Elek apó a szász gimnáziumban a székelység nagyjairól beszél, de csak úgy, amint Baconból Brassóba jövet, útközben felszedte s magával hozta a temetők híres lakóit.

Balázs Ferenc nemrég jöhetett haza külföldről, amikor megismertem. Egyik könyvét olvastam már akkor. Éppen a méhekkal foglalkoztam, amikor az utcán egy közepes termetű embert látok, amint éppen befelé kandikál az udvaromra. A kíséretében lévő két emberrel be is jött. Eldiskuráltunk egy kicsit, de látta, hogy milyen nagy elfoglaltságom van a méhekkal, s elhagyott. Őt is, engem is lekötött az élet sok gyakorlati dolga, s ezért nemigen találkoztunk. Csak figyeltem, és állandóan érdeklődtem tevékenysége iránt. Bizony, hamar itthagytam.

Művészetemben az olyan elemek kezdtek megjelenni, amelyekre Móricz Miklós, a Zsiga öccse azt mondta: „No most már ez igen, ez a nép!” A *Szüleim, Ferenc bá* című képeimre gondolt, ahol tényleg a nép jelentkezett, munka közben, pihenőben, bánatában, problémáiban. Kuncz Aladár, az *Ellenzék*, később a *Helikon* szerkesztője, úgy láttam, észrevette képeim belső tartalmát. Nőtt is az önbizalmam, s ezzel

együtt a terveim is szélesedtek. Ezt alátámasztotta a brassói öt-hat kiállításom, s az is, hogy a szászok divatba hozták. Akkor nagy volt a mód, a gazdasági élet minden ága a kezükben szaladt össze. Már nem volt olyan számottevő szász család, aki ne vett volna tölem képet, vagy Wittingre suttyomban reá ne bízta volna a kép megszerzését. Volt olyan képem, ami még el sem készült, s már megvolt a vevője, gazdája, persze én még nem tudtam. Mindennaposak lettek az átutazó autók vendégekkkel. A rossz utak utasait egy kis juhtúróval s 2-5 éves ribiziliorral kínáltam meg. Alig egy félóra múlva hadonászó kézzel, sűrű, gyors beszéddel jelezték a ribizilior erejét, s ezen az anyám mulatott a legtöbbet.

Wittingnek elmúlhatatlan érdemei vannak abban, hogy ki tudtam alakulni, fejlődni még úgy-ahogy. Megértő, szerető barátom lett, aki maga is igen sok képpel gyarapította lakását. Ma sem tudom megérteni az általam nagyon gyengének tartott első kiállításomon vásárolt kép művészi értékelését, hogy mit láthatott ezen a még kezdetleges képen megvenni- és értékelnivalót.

Kiállításaim rendszerré váltak Brassóban. Karácsony vagy húsvét előtt nyitottam meg a már várt kiállítást. A hírterjesztésből a Witting gyermekei is kivették a részüket. A szállásom Wittingéknél volt. Úgy vártak már oda, mint családtagot. Ebéd alatt mindenki elmondta a híreket. Így tudtam meg, hogy a tanító egy alkalommal megkérdezte az iskolában:

— No, gyerekek, mi újság a városban, ki mit tud?

A legkisebbik Witting bejelenti:

— Itt van Nagy Imre.

Ez a gyermek a képakasztásnál is nagy segítségemre volt, testvéreivel együtt. Az akasztást én ugyanis nagyon untam, s már alig vártam, hogy a falra felhányjam őket. A vasárnapi megnyitóra velem jött Horst, a legkisebb Witting-csemete. A nagy forgalomban észre sem vettem, csak később mesélték el, hogy a gyermek végig egy képnél állt, s ha valaki több ideig nézte, és ismeretlen volt számára, megszólalt. Megmondta a kép címét, a tartalmát, s a végén nem kis büszkeséggel tette hozzá: „ez az én barátom.”

Ma sem tudom bizonyosan, mi volt az a kapocs, ami engem a szászokkal annyira összehozott. A Witting család? Két komoly brassói művész, Eder és Kimm önzetlen elismerése? A székely művész iránti érdeklődés? Az új hang, amire a embereknek oly nagy szükségük volt, a természet, a nép, az egészséges élet szaga lehetett az, amit nagy pénzzel is megvásároltak, s örömmel raktak a falakra? Mert akadt olyan vevőm is, aki elpirulva hívott félre, hogy képvásárló szándékát bejelentse, csupán az a baj, hogy igen kevés a pénze. Milyen módon lehetne hát hozzájutni — érdeklődik tovább. Itt a pénz mint akadály megszűnt.

A kiállítás ideje alatt a várossal ismerkedtem. Bejártam minden zegét-zugát. Összeismerkedtem vezető embereivel. A szászág, mondhatnám, kultúrájának tetőfokán élt. A fekete-templomi Mathias Passió, énekkórusok, zenekarok; az ember nem hitte, hogy ilyen nagy csapást mér rájuk az 1940-es háború. 1937-ben Párizsból Németország felé hazajövet láttam ugyan, jobban mondván éreztem, hogy valami nagy dolog közeleg, ami a világot megremegteti, s a világban minket is. S milyen hamar felforgatja Hitler hangja a szászok nyugalmas családi életét! A családi botrányok az utcára is kikerültek, s a józan hangokat elfojtották.

Wittingéknél jöttem össze szorosabban az akkor már ismert Ferenczy Noémivel. Krizsánnéval. Noémit nagyon izgatta a havasi világ, de a művészete még jobban. Egy szép napon Krizsánnak új asszonyt szerzett, ő pedig elszegődött a művészethez, véglegesen. Ez a nő volt a második Korb Böske után, akiben a nagy tehetséget nem volt nehéz megállapítani. Az első elpusztult. Noémi leküzdötte magában a nőt, mindent elhagyott, mint egy remete, mint egy szent, szövőszékébe — az osztovitába — ült, hogy álmait megvalósítsa. Furcsa feje, lassú beszéde egy középkori régiségre emlékeztetett, egy olyan szoborra, amely most előttem megszólalt. Korunk nagy művészenek, Ferenczy Béninek a családjából immár ez a harmadik, aki apja művészetének példáját követve terebélyesítette, színesítette, mondhatnám, beteljesítette a nagybányai kort. Velük és általuk lett az teljes.

Brassóhoz képest Szeben afféle kishivatalnoki városnak tűnt előttem. Brassó ipara nőttön-nőtt, lakossága duzzadt, Szeben hallgatott. A nagynémetek keleti részeik központjának tekintették.

Witting Emil unszolására rászántam magam egy kiállításra. Igaz, ismerősöm is volt már annyi, hogy könnyen ment az elhatározás. Emilbe mind mélyebben láttam bele. A havasi kirándulás az emberi nagyságot rejtekekből kirángatja. Így a menasági utunk, a Kelemen-havasi első találkozásunk. Csodáltam, hogy heteket töltött étlen a havason. Itt volt alkalma találkozni a természettel. Megjelenése egy nemes nagy vadra emlékeztetett. Villogó szeme ritkán akadt meg az emberen, mindig a távolba nézett.

A Fogarasi-havasokba zergét megfigyelni jöttünk a Bilea-tó fölé. A kétszemélyes sátornak nem találtunk akkora egyenes helyet, ahová kiteríthettük volna. Vissza kellett jönnünk a sziklák alá. Olyan hideg volt, hogy a sátor alatt majd megfagyunk, s csak ott éreztem meleget, ahol a testünk összeért.

Mihelyt a nap felkelt, kifeküdtem a napra, s elaludtam. Arra ébredek, hogy Emil a vállamat rázza, s elég érthetően és hangosan mondja: „Ni, hol futnak, né a zergék!” Lehetek vagy húszan, de én egyet sem láttam. A hirtelen fénytől szemem elvesztette látását, s nem láthattam meg azt a pazar látványt, amint tőlünk harminc méternyire nagy robajjal elszaladt a zergecsorda. Egy-két óra múlva a fejünk feletti szikláson lettünk figyelmesek egynéhány legelésző zergére. Gidáik fejesselve taszították le egymást a szikláról. Emil egy fehér zergét akart megszerezni, amiről az a monda járta, hogy aki meglövi, az meghal.

Emillel többet nem talákoztunk. Csak leveleztünk. 1943-ban halt meg. Nem bírta az idő nyomását, változását. Nem tudom, mi történt azzal a regénnyel, amely — úgy mondta — rólam szólt volna, s aminek az anyagát Zsögödnön és Menaságon gyűjtötte. Én nem kérdeztem, ő nem beszélt. Halálunk után nem leszünk majd szemérmesek, s lehet, hogy az utókor kíváncsisága előkotorássa. [...]

Úgy emlékszem, 1929-ben volt az első kiállításom Pesten. Akkor szagolt bele Aba-Novák Zsögödbe. A képek Zsögöd levegőjét hozták. Pesten nála laktam, mint mindig. Ekkor már jól be volt bútorozva a lakása, meg is volt házasodva. Kényelmesen lakott, nem úgy, mint a Hűvösvölgyben, ahol olyan ágyban háltam, hogy amikor megfordultam a másik oldalamba, nagyon kellett vigyáznom, nehogy az eltört matrácrugó az oldalamba fúródjanak. De nevetve, mulatva mentünk mindenén át. Ifjúság...

Vili távirata jelezte érkezésüket. Zsögödnön a vonat keveset áll, csak úgy repültek ki a csomagok a vonat ajtaján. Családján kívül két fiatal angol kollégát is hozott magával.

Az első pillanattól kezdve az idegenekkel együtt Vilit is lekötötte és megbabonázta Zsögöd. Ez a táj megzavarja az embert. Az emberek sokféleképpen reagáltak. Az egyik például ordított és kiabált. A természet szépsége jó hangjának fokozását annyira kikényszerítette, hogy a végén csak állati hangok jöttek ki belőle. Mint csendes szemlélő, csak mulattam rajta, s a magam régi élményeit így másokon is volt alkalmam megfigyelni.

Megindult a nagy anyaggyűjtés. A korcsmában sok ember megfordul, s a jellem egy pár pohár pálinkától megszabadul a gátlásoktól. A korcsma itt sürítve adta a környező világ minden feszítő rugóját. Itt szedte Vili sok anyagát, amit a *Csik-szeredai vásár* címen megfestett. [...]

A hetivásár, ahol a székyel atyafiak felvonultak, vagy amint a templomból kijönnek, igazán remek látvány.

Amikor már a környező népet és vidéket megnéztük, a hegyekbe egy kirándulást terveztem. Alig értünk fel az első hegyig, megtámadott egy olyan eső, ami elől nem lehet a fa alá menekülni. Beszaladtunk a tőlünk nem messze levő csángó lakására. Az asszony éppen font. Minden csupa színes szöttesbe öltözött kockás világ. Úgy vetették rá magukat rajzoláson, feljegyzésen keresztül, mint a ragadozók. Vili az eső utáni sarat, a gumicipó s a maga testsúlya miatt, egyensúlyozva dagasztotta, s az elvágódást ide-oda csúszkálással fedezte. Az eredeti időponttól eltérőleg, a lassú menet miatt, későn érkeztünk meg, aminek súlyos következményei lettek. Kezdték már sötétedni, amikor nekivágtunk a hegynek, hogy az utat rövidítsük. Az útirányt egyenesbe véve pont nekimentünk a legmeredekebb sziklafalnak, amit én ki akartam ugyan kerülni, de a végzet, a tájékozatlanság és sötétség egyenest nekivitt. Befogtuk a négyest, s úgy másztunk felfelé, de így is megtörtént a baj. Egy hangos kiáltás, Vili lezuhant, alaposan összetörte magát, a lábszárán egy nagy seb támadt. Amint a kalibába érkeztünk, elég súlyos és mély sebet állapítottunk meg. Vili erősen aggódott, s bátyja egy év előtti halálának gondolatát idézte fel, aki tetanuszmérgezésben pusztult el. Valahogy kimásztunk ebből a dzungelből. A hold is felhőkön át szűrődve figyelt minket. A tájra ködös hideg, nedves kék homály ült. Ezt a képet leírni, de megfesteni sem tudnám. Talán a halál ilyen ijesztő és bizonytalan egészséges szemmel nézve.

Az a hely, ahová érkeztünk, a havason legelő tinó-(ökör)-csorda szállása volt. Két aglegény testvér volt a pásztor, akiket jól ismertem, s mint érdekességet akartam megismertetni barátaimmal.

Ahogy az erdőből kiértünk, két lábra álltunk, s már fent is voltunk a hegy gerincén. Kicsit továbbmenve megtaláltuk az ökörcsordát is. Ágakból és nagyobb fák közül készült sánc vette körül őket. Gyengén szóló kolomp, nagy hangos szuszogás s egy megriadt kutya jelezte, hogy megérkeztünk. Kiabálom hangosan a legény nevét, de sehol semmi, helyette a megriadt kutya csak úgy félvállról véve rólunk

tudomást, ugatott. Egy kis idő után végre megszólal egy síri hang, hogy ő egyedül van, a bátyja elment, s menjünk csak be az esztenába, s ott helyezkedjünk el. Az esztena ajtáját kinyitjük, s odabent egy fiatal tehénborjút találunk, amit az ökrök elől zárt el a barátunk. Az üszön rajta volt az üzekedés, s ilyenkor persze az ökrök ugrálják, s nagy súlyuknál fogva tönkre is tehetik a kisállatot.

Egy kis tisztaságot próbáltunk csinálni, miután tüzet raktunk. Azt pedig úgy, hogy a kertet s annak a kisebb fáit a hozzánk csatlakozott András buzdítására szét-seztették. Volt is a kertből egész éjjel elegendő tűz.

Amikor András a szinte meleg trágyát kiséperte, a két angolnak a polcon adtunk helyet, Vili pedig az én kutyám helyét foglalta el. Ez ugyanis nyomban megérkezésünk után arra a szalmarakásra telepedett le, amely a sarokban már ki tudja mióta penészedett. A másik sarokban egy rakás krumpli nyújtózkodott, azt is csak a csírájáról ismertem fel, ami szép vékonyan, sűrűn egymás mellett kóróba ereszkedett. A jó meleg lángok furcsa árnyékai ugrándoztak az esztena veres gerendáin. Ez volt az a csendélet, amelybe a helyzet belekényyszerített.

Egy félóra múlva a fáradtság mindenkit álomba ringatott. Csend volt és néma minden, csak néha egy-egy nagy fújást adott ki egyik-másik ökör, s ez ijesztette a némaságot ebben a misztikus világban. A tűz körül feküdtünk Andrással, majdnem félkör alakban zártuk körül ketten. Reggelre Andrással nagyon hasonlók lettünk a füsttől és a rosszul eltakarított tehéntrágyától.

Menekülésszerűen hagytuk el szállásunkat, csak éppen odakiáltottunk a pásztornak. Vili nagyon sürgette a hazamenetelt a sebek miatt. Izgatta, hogy tetanusz-injekciót szerezzen.

Útközben a juhpásztor felé vettük az irányt. Mikor betértünk hozzá, éppen a sajtolással foglalkozott. Egy nagy cseberben könyökgig bemerített kézzel, lassú mozgást végezve, a sajtot szedte markába. Igazi figuráját csak akkor vettük észre, amikor elvégezte a sajtcsinálást, és felállt. Végletes, csontos fej, hatalmas leelőgő bajuszszal. Amíg ült, csak beszélt, de úgy, hogy Vilinek csurgott a nyála az ízétől. András is bele-beleköpött néha egy-egy jeles hazai mondást.

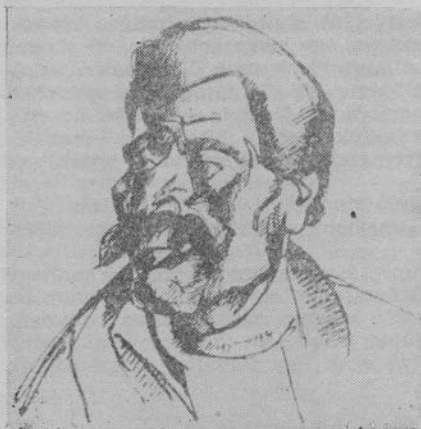
Amikor emberünk felállt, a fiúk megint rávetették magukat a rajzolására. Még magam sem álltam meg, hogy ne rajzoljam. Rajzolás közben András minket kellemes vicceivel szórakoztatott. [...]

Közben nekem eszembe jutott az üveg szesz a hátizsákomban, aminek a megivására eddig a lehetetlen helyzet miatt nem került sor. Amikor a pásztor megtudta, hogy szesz is van nálunk, úgy megelevenedett, mintha a szentlélek szállta volna meg. Elővette furulyáját, s a végén táncra perdült. „Járd ki lábam, járd ki most.” Mintha egy Buddha-szobor kelt volna lábra: annyi keze és annyi lába lett, hol a földön, hol a feje felett, az égig. Ehhez a világhoz csak az szagolhat hozzá, aki látta, vagy aki benne élt.

Délután érkezünk meg Zsögödre, a nagy élmények és a fáradtság minden jelével. A tetanuszinjekciót csak éjfél után két óraker sikerült Vilinek beadatni, előbb nem jutottunk orvoshoz. Végre Vili is megnyugodott, mert a tetanuszmérgezés veszélye elmúlt.

Szólnokon nagy művésztalálkozót rendeztek a Pólya fiúk, s Vili erre visszasietett, sok témával és élményekkel megrakódottan. Sokszor mondta is: „Te Emre, Zsögödből élek.” Fenét. Magadból éltél.

Részletek Nagy Imrének — a Kriterion Könyvkiadónál előkészületben lévő — Feljegyzéseiből. A kötetet a csíkszeredai Megyei Múzeumban elhelyezett kiadatlan vázlatok reprodukciói kísérik.

Nagy Imre: Székely férfi (1932)